Proč studená válka trvala tak dlouho?

Mark Kramer

Studenou válku odlišují od ostatních období moderních dějin dva specifické rysy: zaprvé fundamentální střet mezi ideologiemi (marxismem-leninismem a liberální demokracií); zadruhé silně rozvrstvená globální mocenská struktura, v jejímž rámci byly Spojené státy a Sovětský svaz jasně vnímány jako nadřazené všem ostatním zemím a náležející do zcela odlišné kategorie než tyto země – tedy v postavení, z něžž vyplývalo jejich označení za „supervelmoci“. Oba tyto jevy byly nezbytným předpokladem vzniku studené války. Ani jeden z nich by sám o sobě nestačil k rozpoutání tvrdého, všeobjímajícího střetu, který trval téměř čtyřicet pět let a zasáhl všechny části světa. Jakmile by však jeden či druhý faktor (či oba) vymizely, znamenalo by to konec studené války. Proč tedy studená válka trvala tak dlouho? Proč neskončila již na začátku padesátých let, ale až v roce 1989? Odpověď na tyto otázky hledá následující úvaha.

Při vysvětlování faktu, proč studená válka skončila až v roce 1989, a nikoli v roce 1953, vychází tato úvaha zejména z teorie mezinárodních vztahů a z komparativní politiky. Mnoho badatelů využilo teorii mezinárodních vztahů při zkoumání událostí roku 1989; řadu jevů, na něž upozorňují, však bylo možné pozorovat již na jaře 1953, těsně po smrti Josifa Vissarionoviče Stalina. Musíme se proto zamyslet nejen nad tím, proč studená válka skončila v roce 1989, ale rovněž nad tím, proč *neskončila* v roce 1953. Na srovnání podobností a rozdílů mezi roky 1953 a 1989 ukáží, proč byly dříve uváděné argumenty založené na teorii mezinárodních vztahů nedostatečné, a navrhuju, jak by se tyto argumenty daly korigovat, tak aby je bylo možno vztáhnout na roky 1953 i 1989.

Ve své úvaze budu věnovat zvláštní pozornost teoretickým přístupům, které se soustřeďují na vzájemné propojení mezi vnitropolitickým a mezinárodním vývojem. Rychle narůstající počet publikací věnovaných tomuto propojení vnitřních a vnějších událostí ve světové politice může být velmi cenným příspěvkem

k porovnání let 1953 a 1989. Má úvaha nabídne stručný přehled těchto publikací a pak se zaměří na analýzu hlavních teoretických východisek a přínosů, které tato východiska mohou mít pro objasnění událostí v sovětském bloku v letech 1953 a 1989. Soustředí se přitom zvláště na tři pohledy, které zahrnují nejdůležitější směry výzkumu v oblasti propojení vnitropolitického a mezinárodního vývoje – na argumenty o „internacionalizaci“, analýzu „dvojúrovňové hry“ a ideové přístupy.

Zmíněné teorie se z hlediska analýzy událostí v sovětském bloku zatím zaměřily výlučně na reformy, které na konci osmdesátých let zahájil Michail Gorbačov. Pokud však tyto teoretické přístupy mají mít obecné uplatnění, mělo by je být možno stejně účinně vztáhnout na další zlomové okamžiky v sovětských dějinách, včetně období těsně po Stalinově smrti. Jednalo se totiž o dobu, která alespoň na okamžik zdánlivě nabízela dosud bezpříkladnou, byť nakonec nerealizovatelnou, příležitost k zásadním změnám ve vztahu mezi Východem a Západem.¹

Tato úvaha demonstruje, že i přes určitá omezení každý ze tří zmiňovaných teoretických přístupů přináší cenné poznatky o sovětské politice vůči středovýchodní Evropě v letech 1953 a 1989. V obou těchto letech docházelo v Sovětském svazu k rychlým vnitřním změnám a dlouhodobě uznávané předpoklady o obecném směřování sovětské zahraniční politiky byly najednou zpochybněny. Zásadní důsledky, které měly čistě vnitřní události na sovětskou zahraniční politiku a na vztahy mezi Sovětským svazem a středovýchodní Evropou v obou těchto letech, svědčí o tom, že naše porozumění konci studené války v roce 1989 – a naopak jejímu přetrvání v roce 1953 – se značně prohloubí, pokud do svých úvah plně zahrneme toto propojení mezi vnitřním a vnějším vývojem.

Propojení mezi vnitřním a vnějším vývojem v roce 1953 a v letech 1987–1989

Dění v sovětském bloku v roce 1953 a v letech 1987 až 1989 charakterizovala častá interakce mezi domácí a zahraniční politikou. Ačkoli byly vztahy Sovětského svazu se zeměmi středovýchodní Evropy v obou zkoumaných obdobích v mnoha ohledech odlišné od „běžných“ mezistátních vztahů, propojení mezi vnitřním a vnějším vývojem si v obou případech zaslouží pozornost s ohledem na možné teoretické zobecnění.

Na jaře 1953 vedly vnitřní změny v Sovětském svazu (tj. Stalinova smrt) k přeorientování jeho zahraniční politiky, když sovětsští představitelé začali podporovat dalekosáhlé reformy ve středovýchodní Evropě. Důsledkem těchto změn byl konkrétní vnější vývoj (bouře v Československu, vření a nestabilita v Bulharsku, Rumunsku a Maďarsku), který nakonec vyústil v ještě smělejší reorientaci sovětské

1 Viz úvahy v publikaci: LARRES, Klaus – OSGOOD, Kenneth A. (ed.): *The Cold War after Stalin's Death: A Missed Opportunity for Peace?* Lanham, Rowman & Littlefield 2006.

Stalinova smrt 5. března 1953 otevřela prostor pro zásadní změny i v sovětské zahraniční politice, boj o nástupnictví v Kremlu je však po nadějném intermezzu zablokoval

zahraniční politiky (rozhodný tlak Moskvy na zavedení „nového kurzu“ ve středovýchodní Evropě za účelem utlumení neklidu, který se objevil v téměř všech zemích východního bloku). Následný vnější vývoj (masové povstání v Německé demokratické republice) byl vzhledem ke svému načasování vtažen do vnitřního boje o moc v Sovětském svazu (během veřejného odsouzení Lavrentije Beriji na plénu Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu). To vyvolalo další změny v sovětské vnější politice (příklon ke vzniku

dvou států v Německu), jež měly důležitý vliv na podobu mezinárodního systému jako takového, neboť došlo k zakonzervování bipolárního rozdělení Evropy.²

Z hlediska středovýchodní Evropy měl vnější vývoj v roce 1953 (Stalinova smrt v Moskvě) dalekosáhlý vliv na politickou situaci v jednotlivých zemích, ať již přímý či nepřímý. Počátek politických a hospodářských reforem v Sovětském svazu vzbudil v mnoha obyvatelích středovýchodní Evropy naději, že podobná opatření budou brzy zavedena ve všech zemích sovětského bloku. Jejich naděje se však rozcházel s přáním místních stalinistických vůdců (Matyáš Rákosi, Walter Ulbricht, Václav Červenkov a Bolesław Bierut), kteří chtěli zabránit jakémukoli uvolnění politické kontroly. Po uplynutí několika týdnů, během nichž mimo Sovětský svaz nebyly zahájeny žádné zásadnější politické reformy, si sovětské vedoucí představitelé uvědomili, že k vnitřní liberalizaci v zemích středovýchodní Evropy povede pouze zvýšený vnější (tj. sovětský) tlak. Koncem jara 1953, zejména během tří kol dvoustranných jednání v Moskvě v první polovině června, Sověti v podstatě nařídili vládnoucím režimům ve středovýchodní Evropě, aby se vzdaly ortodoxního stalinismu. Tento zásah zvenčí dále posílil již existující rozpor mezi narůstajícím očekáváním veřejnosti a odporem místních vůdců k jakýmkoli změnám.

Tyto dva široce definované okruhy propojení mezi vnitřním a vnějším vývojem na jaře 1953 – první, vztahující se k Sovětskému svazu, a druhý, se vztahem k ze-

2 Viz KRAMER, Mark: The Early Post-Stalin Succession Struggle and Upheavals in East-Central Europe: Internal-External Linkages in Soviet Policy-Making (část 1–3). In: *Journal of Cold War Studies*, roč. 1, č. 1 (1999), s. 3–55; roč. 1, č. 2 (1999), s. 3–38; roč. 1, č. 3 (1999), s. 3–66.

mím středovýchodní Evropy – byly navzájem úzce spjaty. Toto sepětí bylo obzvláště patrné v situaci, kdy vývoj v jednom státu (Sovětském svazu) ovlivňoval vývoj v dalších zemích (státy středovýchodní Evropy) a naopak. Je důležité si uvědomit, že dynamika vnitřního a vnějšího vývoje v Sovětském svazu byla v roce 1953 velice odlišná od dynamiky ve středovýchodní Evropě. V Sovětském svazu vedla v roce 1953 složitá interakce mezi vnitřním a vnějším vývojem (zobrazená schematicky v následujícím diagramu) ke dvěma náhlým změnám ve vnější politice, nejdříve v květnu a poté v červenci. Ve středovýchodní Evropě bylo toto propojení spíše jednosměrné – změny odehrávající se mimo region vedly ke změnám v regionu. Přesná podoba tohoto propojení se výrazně proměňovala s ohledem na aktuální výkyvy v sovětské politice. Výsledná interakce je zachycena v diagramu:

**Propojení mezi vnitřním a vnějším vývojem
ve vztazích Sovětského svazu a východní Evropy
v roce 1953**

V letech 1987 až 1989 bylo propojení mezi vnějším a vnitřním vývojem v Sovětském svazu velice podobné, byť ne shodné, s rokem 1953. Rozsáhlá politická liberalizace zavedená Michailem Gorbačovem a jeho politika glasnosti a perestrojky vyvolala neklid ve středovýchodní Evropě. Mladí lidé ve Východním Německu, Československu a dalších zemích Varšavské smlouvy byli povzbuzeni dalekosáhlými změnami v Sovětském svazu a usilovali o podobné reformy ve své vlasti. Ačkoli se většina vlád ve středovýchodní Evropě snažila nadále zastávat ortodoxní politickou linii, bylo pro ně stále obtížnější odolávat „větru změny“. Výsledná situace připomínala události roku 1956, kdy politické pohyby a destalinizace v Sovětském svazu

vyvolaly vření ve středovýchodní Evropě, zvláště v Polsku a Maďarsku. Počátkem listopadu 1956, poté co v Maďarsku vypukla ozbrojená revoluce, která znamenala bezprostřední nebezpečí zhroucení tamního komunistického režimu, podnikl Sovětský svaz rozsáhlou invazi za účelem jeho sanace a obnovení sovětské kontroly. Na konci osmdesátých let vedly vnitřní reformy zavedené Gorbačovem k vlně nepokojů ve středovýchodní Evropě, velmi podobně jako po destalinizační kampani Nikity Chruščova v roce 1956. Gorbačovova reakce byla však zcela odlišná. Narozdíl od Chruščova, který se spolehl na vojenskou sílu k udržení komunistického bloku, byl Gorbačov rozhodnut se vojenskému zásahu za každou cenu vyhnout. Místo toho aktivně podporoval radikální politické změny ve středovýchodní Evropě, které měly oslabit hrozbu podobného ozbrojeného povstání, jaké v říjnu a listopadu 1956 zachvátilo Maďarsko. Ačkoli Gorbačov předem neodhadl, že jeho podpora zásadních změn ve středovýchodní Evropě přispěje k pádu tamních komunistických režimů, správně pochopil, že pokud nepodnikne včasné kroky k odvrácení násilné vzpoury v zemích Varšavské smlouvy, bude možná brzy čelit stejnému dilematu, které na podzim 1956 téměř ukončilo Chruščovovu kariéru.³

Ve středovýchodní Evropě se na konci osmdesátých let vnější tlaky, které plynuly z Gorbačovova programu vnitřních politických reforem a přeorientování sovětské zahraniční politiky, projeví jako vysoce destabilizační. Zásadní politické změny v Moskvě se přelévaly do dalších zemí sovětského bloku a zasáhly i vlády, které se nejrozhodněji stavěly na odpor liberalizaci (východoněmeckou, československou a rumunskou). Maďarská a polská vláda pod rostoucím tlakem přijímaly stále radikálnější změny, které vyvrcholily sestavením vlády pod vedením Solidarity v Polsku v srpnu 1989. Transformační účinek vyzařování Gorbačovovy vnitřní a vnější politiky se na konci roku 1989 projevil i ve zbytku středovýchodní Evropy. Znenadání se začal odvíjet řetězec významných událostí, které by ještě před rokem nebo dvěma byly nepředstavitelné. Ve Východním Německu a Československu vypukly pokojné revoluce zdola, padla Berlínská zeď, v Bulharsku si neklid ve společnosti vynutil pád dlouholetého vládce Todora Živkova, v Rumunsku se vývoj ubíral násilnou cestou a vyústil v popravu Nicolae a Eleny Ceaușeskových. Zatímco se hroutil jeden ortodoxní komunistický režim za druhým, sovětsští vedoucí představitelé dávali najevo svůj souhlas a zřetelně podporovali vznikající reformní, nekomunistické vlády. Gorbačov neměl v úmyslu podkopat základy socialistického bloku a nepředvídal, že proces změny, který ve středovýchodní Evropě uvedl do chodu, povede k náhlému konci komunismu v tomto regionu. Když však celý proces přerostl v roce 1989 v revoluci, Gorbačov se jej nepokusil přerušit, a dokonce ani zpomalit. Jeho role při prosazování dalekosáhlých přeměn ve středovýchodní Evropě a následná

3 Viz KRAMER, Mark: The Collapse of East European Communism and the Repercussions within the Soviet Union (část 1–3). In: *Journal of Cold War Studies*, roč. 5, č. 4 (2003), s. 3–42; roč. 6, č. 4 (2004), s. 3–64; roč. 7, č. 1 (2005), s. 3–96.

ochota nechat událostem volný průběh i ve chvíli, kdy zašly mnohem dále, než sám očekával (a chtěl), přinesly konec studené války.

Teoretický kontext

Velký, stále narůstající objem literatury věnovaný propojení mezi vnitropolitickými poměry a mezinárodními vztahy může napomoci k porozumění, jak se toto propojení promítlo do vývoje v sovětském bloku v roce 1953 a v letech 1987 až 1989 i proč vedlo v obou případech k odlišným výsledkům. Tento článek nemůže nabídnout vyčerpávající analýzu dostupné teoretické literatury. Existují však tři přístupy, které stojí za to zde stručně zhodnotit z hlediska toho, jak mohou přispět k osvětlení vývoje v sovětském bloku v uvedených letech. Tyto tři přístupy zahrnují některé z nejdůležitějších aktuálních konceptualizací propojení vnitřního a vnějšího vývoje v globální politice.⁴

První přístup se zaměřuje na „internacionalizaci“ světového hospodářství a její význam pro vnitropolitickou situaci.⁵ Aktuální literatura věnovaná tomuto tématu zdůrazňuje vnitropolitické důsledky vývoje v zahraničním obchodě a finančních tocích, přičemž se opírá o dřívější studie zabývající se vzájemnou závislostí v mezinárodních vztazích a „převráceným druhým obrazem“ (*the second image reversed*).⁶ Zastánci tohoto přístupu argumentují tím, že mezinárodní hospodářský

4 Stručný přehled této obsáhlé literatury viz CAPORASO, James A.: Across the Great Divide: Integrating Comparative and International Politics. In: *International Studies Quarterly*, roč. 41, č. 4 (1997), s. 563–592; FEARON, James D.: Domestic Politics, Foreign Policy, and Theories of International Relations. In: *Annual Review of Political Science*, č. 1. Palo Alto, Annual Reviews 1998, s. 289–313; JACOBSEN, John Kurt: Are All Politics Domestic? Perspectives on the Integration of Comparative Politics and International Relations Theories. Review Article. In: *Comparative Politics*, roč. 29, č. 1 (1996), s. 93–115; MORAVCSIK, Andrew: Introduction: Integrating International and Domestic Theories on International Bargaining. In: EVANS, Peter B. – JACOBSON, Harold K. – PUTNAM, Robert D. (ed.): *Double-Edged Diplomacy: International Bargaining and Domestic Politics*. Berkeley, University of California Press 1993, s. 3–42; STARR, Harvey: Revolution and War: Rethinking the Linkage between Internal and External Conflict. In: *Political Research Quarterly*, roč. 47, č. 2 (1994), s. 481–507; HAGGARD, Stephan: Structuralism and Its Critics: Recent Progress in International Relations Theory. In: ADLER, Emanuel – CRAWFORD, Beverly (ed.): *Progress in Postwar International Relations*. New York, Columbia University Press 1991, s. 410–430.

5 Viz KEOHANE, Robert O. – MILNER, Helen V. (ed.): *Internationalization and Domestic Politics*. New York – Cambridge, Cambridge University Press 1996; viz rovněž KAYSER, Mark Andreas: How Domestic Is Domestic Politics? Globalization and Elections. In: *Annual Review of Political Science*, č. 10. Palo Alto, Annual Reviews 2007, s. 341–362.

6 Ke vzájemné závislosti v mezinárodních vztazích viz KEOHANE, Robert O. – NYE, Joseph S. Jr.: *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Boston, Little – Brown 1977; TÍŽ: *Transnational Relations and World Politics*. Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press 1972; COOPER, Richard N.: *The Economics of Interdependence*. New York, McGraw-Hill

vývoj může mít naprosto zásadní vliv na vnitropolitickou situaci ve třech ohledech: 1. může přispívat k utváření domácích koalic založených na preferencích klíčových aktérů v oblasti zahraničních hospodářských vztahů; 2. může přinutit vlády k přijetí nových politických strategií, které odvrátí, či alespoň zmírní negativní dopady globálního ekonomického vývoje; 3. může nastartovat proces modifikace (či v extrémních případech nahrazení) domácích institucí. Utváření preferencí jednotlivých aktérů, které dává poté vzniknout politickým koalicím, zde nabývá obzvláštní důležitosti. Odborná literatura v tomto ohledu naznačuje, že preference v oblasti zahraniční hospodářské politiky (a tedy i snaha o vytváření relevantních koalic) se odvíjejí zejména od výnosů, které aktéři očekávají od své účasti na otevřenější nebo naopak uzavřenější ekonomice.⁷ Stoupenci „internacionalizačního“ přístupu uznávají, že tyto preference mohou být rovněž silně ovlivněny již uplatňovanou politikou a vnitropolitickými institucemi. Tvrdí však, že nejspolehlivějším způsobem, jak odhadnout preference konkrétního aktéra v oblasti zahraniční obchodní politiky, je zaměřit se na očekávané náklady a výnosy plynoucí z uvolnění obchodu a finančních toků. Koalice, které se vytvářejí ve prospěch otevřenější či naopak regulovanější zahraničněobchodní politiky, mohou snadno získat politický vliv (v neposlední řadě svou pomocí při formulování relevantních legislativních opatření a ovlivňováním voleb) a mohou usilovat o výraznější politickou roli.

Podobná propojení mezi domácí politikou a světovým hospodářstvím jsou patrná i v dalších dvou typech reakcí, jež zdůrazňuje literatura věnovaná internacionalizaci. Změny politiky zaměřené na utužení domácí fiskální disciplíny a na posílení konkurenceschopnosti v zahraničí mohou oslabit podporu vlády u veřejnosti, ze-

1968. K „převrácenému druhému obrazu“ viz GOUREVITCH, Peter: *The Second Image Reversed: The International Sources of Domestic Conduct*. In: *International Organization*, roč. 32, č. 4 (1978), s. 881–912. Gourevitchův koncept navazuje na původní zmínku Kennetha Waltze o třech „obrazech“ (které raději nazývám „úrovněmi analýzy“) mezinárodní politiky, jež tvoří: 1. jednotliví vůdci; 2. státní, resp. domácí politika; 3. mezinárodní systém (viz WALTZ, Kenneth N.: *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis*. New York, Columbia University Press 1959). „Převrácením“ druhého z těchto obrazů (či analytické úrovně) se chtěl Gourevitch zaměřit na to, jakým způsobem ovlivňuje globální dění domácí politiku. (Viz rovněž GOUREVITCH, Peter: *Politics in Hard Times: Comparative Responses to International Economic Crisis*. Ithaca (New York), Cornell University Press 1986; KATZENSTEIN, Peter J.: *Corporatism and Change: Austria, Switzerland and the Politics of Industry*. Ithaca, Cornell University Press 1984; TÝŽ: *Small States in World Markets: Industrial Policy in Europe*. Ithaca, Cornell University Press 1985.

7 Viz ROGOWSKI, Ronald: *Commerce and Coalition: How Trade Affects Domestic Political Alignments*. Princeton (New Jersey), Princeton University Press 1989; TÝŽ: Trade and the Variety of Democratic Institutions. In: *International Organization*, roč. 41, č. 2 (1987), s. 202–223; GARRETT, Geoffrey: Capital Mobility, Trade and Domestic Politics of Economic Policy. In: KEOHANE, R. O. – MILNER, H. V. (ed.): *Internationalization and Domestic Politics*, s. 79–107 (viz pozn. 5).

jména pokud tato opatření vyžadují škrty a úspory. Na druhé straně některé kroky, například zavedení obchodních a monetárních omezení, mohou dočasně podporu vlády zvýšit, jelikož alespoň prozatímně řeší naléhavé potíže. Ještě dalekosáhlejší jsou důsledky restrukturalizace institucí, která zpravidla nastupuje až tehdy, když méně radikální politické změny selžou či když dojde k závažnému vnějšímu šoku, jako například v Mexiku v roce 1994.⁸ Radikální proměna institucí pravděpodobně ovlivní rovnováhu politických sil v zemi, což způsobí posuny ve vnitropolitickém uspořádání a změny v zahraniční politice. Všechny tři modely reakce na globální hospodářské trendy mají tedy zpravidla vliv na domácí politickou situaci.

Druhá možnost, jak konceptualizovat propojení mezi vnitřním a vnějším vývojem, může být volně nazvána analýzou „dvojúrovňové hry“ (*Two-Level Game*). Tento přístup, který v obecné rovině jako první formuloval Robert Putnam, byl průběžně aplikován na různé oblasti mezinárodního vyjednávání.⁹ Jeho základní myšlenkou je, že když vedoucí představitelé státu vyjednávají se svými zahraničními partnery, každý z těchto představitelů řeší požadavky plynoucí z domácí i mezinárodní situace, a zároveň se snaží využít omezení ve vnitropolitické rovině (druhá úroveň) k získání páky v mezinárodních jednáních (první úroveň) a naopak. Jakákoli dohoda, která z tohoto dvojúrovňového vyjednávání vzejde, bude životaschopná pouze tehdy, pokud se nachází v rámci „vítězné množiny“ obou stran – jinými slovy, dohoda musí být přijatelná pro většinu politických aktérů v obou zemích, kteří jsou zodpovědní za ratifikaci a implementaci dohody. (V Sovětském svazu a komunistických zemích středovýchodní Evropy byla „ratifikace“ v rukou velmi

8 Viz KEOHANE, R. O. – MILNER, H. V.: *Internationalization and Domestic Politics: An Introduction*. In: Tříž (ed.): *Internationalization and Domestic Politics*, s. 16; HAGGARD, Stephan – MAXFIELD, Sylvia: *The Political Economy of Financial Internationalization in the Developing World*. In: *Tamtéž*, s. 229 n.; MAXFIELD, Sylvia: *Mexican Financial Liberalization*. In: CALDER, Kent – WOO-CUMMINGS, Meredith – LORIAUX, Michael – PEREZ, Sophia (ed.): *Letting Capital Loose*. Ithaca (New York), Cornell University Press 1995, s. 112–127.

9 Viz úvahy v publikaci: EVANS, P. B. – JACOBSON, H. K. – PUTNAM, R. D. (ed.): *Double-Edged Diplomacy* (viz pozn. 4). Putnamova původní studie (*Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games*). In: *International Organization*, roč. 42, č. 2 (1988), s. 427–460) je v této publikaci přetištěna jako příloha. Téměř všechny body, které Putnam zmiňuje ve svém článku, již dříve diskutovali politologové a historici zabývající se diplomacií. Užitečnost Putnamova článku však spočívá v tom, že dává jednotlivým myšlenkám systematictější rámec. Publikace sestavená Evansem, Jacobsonem a Putnamem obsahuje cenné empirické údaje, které Evansova závěrečná úvaha dobře spojuje dohromady. Řada dalších analytiků se pokusila vytvořit formální modely vycházející z tohoto konceptu: viz např. MO, Jongryn: *The Logic of Two-Level Games with Endogenous Domestic Coalitions*. In: *The Journal of Conflict Resolution*, roč. 38, č. 3 (1994), s. 402–422; IIDA, Keisuke: *When and How Do Domestic Constraints Matter? Two-Level Games with Uncertainty*. In: *Tamtéž*, roč. 37, č. 3 (1997), s. 403–426; TARAR, Ahmer: *Constituencies and Preferences in International Bargaining*. In: *Tamtéž*, roč. 49, č. 3 (2005), s. 383–407.

malé skupiny nejvýše postavených představitelů komunistické strany; proces implementace zahrnoval o něco více osob, třebaže jich stále bylo mnohem méně, než by bylo zapotřebí v demokracii.)

Zastánci tohoto přístupu argumentují, že každá ze zúčastněných stran má zájem na tom, aby „vítězná množina“ druhé strany (nebo ostatních stran) byla co největší a aby tak vznikl co nejširší průnik s její vlastní „vítěznou množinou“. Velikost „vítězné množiny“ dané země zaleží na jejím politickém uspořádání (demokracie, částečná demokracie, autoritářský režim) a na povaze jejích politických institucí (například zda má rozdělenou vládu, parlamentní nebo prezidentský systém, poměrné zastoupení a podobně). Pokud hrozí, že institucionální uspořádání v dané zemi zabrání, nebo alespoň zkomplikuje ratifikaci připravované dohody, „vítězná množina“ této země se tím pochopitelně zúží.¹⁰ Na druhé straně samotná jednání mohou podle Roberta Putnama přispět k rozšíření „vítězné množiny“ zúčastněných stran pomocí „synergického“ procesu (či synergického propojení různých otázek). Konkrétní zisky plynoucí z jednání usnadní vytváření domácích koalic, které poté podpoří závěrečnou dohodu.¹¹ „Vítězné množiny“ se mohou rozšiřovat (nebo zužovat) rovněž v závislosti na tom, co Putnam nazývá „ohlasem“ různých mezinárodních vlivů, ať už úmyslně nebo neúmyslně vyvolaným.

Třetí způsob zkoumání propojení mezi domácí a mezinárodní politikou spočívá v takzvané „ideové“ analýze či „diskurzivním institucionalismu“.¹² Obhájci tohoto přístupu argumentují, že ideje, zprostředkovávané domácími institucemi a individuálními šířiteli, rozhodujícím způsobem ovlivňují dění v mezinárodní oblasti.¹³ Ideová analýza se nutně nerozchází s ostatními přístupy ke konceptualizaci mezinárodních změn, její zastánci ale tvrdí, že ostatní přístupy opomíjejí jeden klíčový explikativní faktor, a to právě ideje. (Slovo „ideje“ může být v kontextu vytváření veřejných politik definováno jako vyjádřené myšlenky či přesvědčení o politických, hospodářských a sociálních problémech). Ačkoli je vliv idejí často

10 Tento bod zdůrazňuje Helen V. Milnerová ve studii *Interests, Institutions and Information: Domestic Politics and International Relations* (Princeton (New Jersey), Princeton University Press 1997). Poznatky autorky, třebaže jsou zajímavé z hlediska demokratických a některých autoritářských vlád, mají mnohem menší relevanci pro zkoumání rozhodovacího procesu v SSSR a východní Evropě v roce 1953.

11 Viz PUTNAM, R. D.: *Diplomacy and Domestic Politics*, s. 454 (viz pozn. 9); viz rovněž COWHEY, Peter F.: *Domestic Institutions and Credibility of International Commitments: Japan and the United States*. In: *International Organization*, roč. 47, č. 2 (1993), s. 299–326.

12 Viz SCHMIDT, Vivien A.: *Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse*. In: *Annual Review of Political Science*, č. 11. Palo Alto, Annual Reviews 2008, s. 303–326.

13 Viz GOLDSTEIN, Judith – KEOHANE, Robert O.: *Ideas and Foreign Policy: An Analytical Framework*. In: TÍŽ (ed.): *Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions, and Political Change*. Ithaca (New York), Cornell University Press 1993, s. 3–30.

omezen institucionální rigiditou a předsudky vedoucích činitelů, analytici, kteří jejich význam zdůrazňují, tvrdí, že v určitých okamžicích, zvláště po nástupu nových vůdců či v období rychlých mezinárodních změn, se otevírá příležitost pro „politické podnikatele“ a „epistemická společenství“, aby přicházeli s inovativními idejemi. („Politický podnikatel“ jsou jednotlivci, vně i uvnitř vlády, kteří navrhuji či rozpracovávají ideje pro vysoce postavené funkcionáře. „Epistemická společenství“ jsou národní a nadnárodní skupiny odborníků a profesionálů, kteří se věnují stejné problematice.)

Badatelé, kteří zkoumali úlohu idejí v sovětské zahraniční politice, přiznávají, že vysoce centralizovaná a izolovaná politická struktura a specifické ideologické rysy sovětského režimu vytvořily pro potenciální politické podnikatele nesmírně těžké podmínky, pokud chtěli, aby jejich myšlenky pronikly k nejvyšším představitelům.¹⁴ Tito badatelé však zároveň argumentují, že tytéž jevy, které zpravidla paralyzovaly „nové myšlení“ v Sovětském svazu – do extrému dovedená centralizace rozhodovacího procesu a absence neoficiálních zájmových skupin – usnadnily působení politických podnikatelů během přechodných období, kdy byli vrcholní představitelé konečně ochotni zvažovat inovativní, neortodoxní postupy. Centralizovanost rozhodovacího procesu zajišťovala, že pokud byly nové ideje přijaty na nejvyšší úrovni, rychle se promítly do vládní politiky. Rychlost, s jakou se během těchto krátkých období mohly ideje v Sovětském svazu šířit směrem vzhůru a být přijímány, svědčila o existenci toho, co jeden badatel označil za „paradox síly státu“.¹⁵

Téměř veškerá dosavadní literatura věnovaná tomuto tématu se zaměřovala výlučně na změny za Gorbačova na konci osmdesátých let. Pokud však má tento přístup obecnou platnost, měl by být stejně účinně aplikovatelný na další přechodné etapy v sovětské historii, včetně období těsně po Stalinově smrti, které mělo zcela jiné vyústění.

Události let 1953 a 1987 až 1989 představují vhodný průběžský kámen platnosti tří výše zmíněných přístupů. Ačkoli ani jeden z nich není zcela dostačující k objasnění dynamiky vztahů uvnitř sovětského bloku během těchto dvou přechodných období, všechny tři alespoň částečně vysvětlují širší důsledky tehdejších událostí.

14 Viz obzvláště EVANGELISTA, Matthew: The Paradox of State Strength: Transnational Relations, Domestic Structures, and Security Policy in Russia and the Soviet Union. In: *International Organization*, roč. 49, č. 1 (1995), s. 1–38; TÝŽ: Domestic Structure and International Change. In: DOYLE, Michael W. – IKENBERRY, G. John: *New Thinking in International Relations Theory*. Boulder (Colorado), Westview Press 1997, s. 202–228, zvláště s. 221 n.; CHECKEL, Jeffrey T.: *Ideas and International Political Change: Soviet/Russian Behavior and the End of the Cold War*. New Haven (New Jersey), Yale University Press 1997; MENDELSON, Sarah E.: *Changing Course: Ideas, Politics, and the Soviet Withdrawal from Afghanistan*. Princeton (New Jersey), Princeton University Press 1998; SNEL, Gerard: Institutional Structure and Soviet Defense Policy Change. In: *Cooperation and Conflict*, roč. 32, č. 2 (1997), s. 147–179.

15 EVANGELISTA, M.: The Paradox of State Strength.

Následující tři konkrétně formulované okruhy problémů jsou zvláště vhodné k prověření, nakolik lze těchto přístupů využít – či kde leží jejich limity – z hlediska analýzy vztahů mezi Sovětským svazem a východní Evropou v letech 1953 a 1987 až 1989:

1. vliv mezinárodního dění na politické preference domácích aktérů;
2. zvláštní povaha „vyjednávání“ v rámci sovětského bloku na počátku padesátých let ve srovnání s koncem let osmdesátých;
3. ideové zdroje změn v sovětské politice bezprostředně po Stalinově smrti a na konci osmdesátých let za Gorbačova.

V následujícím textu budou tyto otázky postupně prodiskutovány.

Internacionalizace a utváření politických preferencí

Koncept hospodářské internacionalizace se může na první pohled jevit z hlediska událostí let 1953 a 1987 až 1989 jako irelevantní. Sovětský blok byl v roce 1953 *de facto* vně světové ekonomiky a změny ve vztazích mezi Sovětským svazem a východní Evropou rozhodně nebyly poháněny tržními silami. Během následujících pětatřiceti let se sovětský blok poněkud více otevřel světovému hospodářství, ale ani v této pozdější době (do roku 1989) nevysvětluje internacionalizační koncept dostatečně většinu změn, k nimž došlo.¹⁶ Ačkoli zastánci tohoto přístupu tvrdí, že je platný i pro „nesmírně izolované rozvojové a komunistické země“, nezdá se, že by tomu tak ve skutečnosti bylo.¹⁷ Ve většině ohledů nemá tento přístup pro lepší porozumění dramatickým událostem let 1953 a 1989 žádné využití.

Jeden z klíčových faktorů v literatuře věnované ekonomické internacionalizaci – vliv exogenního vývoje na vnitřní politiku – lze nicméně potenciálně uplatnit i na vnější vývoj nesouvisící s ekonomikou. Jako typický příklad zde může posloužit účinek severokorejského útoku na Jižní Koreu v červnu 1950 na vnitropolitickou situaci ve Spojených státech. Do června 1950 se veřejná debata o rozpočtových prioritách ve Spojených státech soustřeďovala zejména na otázku, jak – nikoli zda – udržovat vojenské výdaje na relativně nízké úrovni. Lidé, kteří v té době volali po masivním růstu vojenských výdajů, se nacházeli mimo vymezené hranice této debaty. Korejská válka udala diskusi o americké obranné politice naprosto nový tón a umožnila tak implementaci rozpočtových doporučení obsažených ve směrnici Národní bezpečnostní rady z dubna 1950, označované jako do-

16 Viz EVANGELISTA, Matthew: Stalin's Revenge: Institutional Barriers to Internationalization in the Soviet Union. In: KEOHANE, R. O. – MILNER, H. V. (ed.): *Internationalization and Domestic Politics*, s. 159–185 (viz pozn. 5).

17 FRIEDEN, Jeffrey A. – ROGOWSKI, Ronald: The Impact of International Economy on National Policies: An Analytical Overview. In: *Tamtéž*, s. 42.

kument NSC-68.¹⁸ Ti, kdo před pouhým rokem či dvěma obhajovali úsporné rozpočty na obranu, včetně členů Kongresu a vysoce postavených činitelů ministerstva obrany, se najednou začali obávat, že budou obviněni z příliš blahosklonného postoje ke komunistické expanzi, a mnozí z nich se proto snažili tomuto nebezpečí vyhnout přesunem na protilehlý okraj názorového spektra.

Pro Sovětský svaz bylo událostí takřka srovnatelného významu východoněmecké povstání v červnu 1953. Dopad této krize na sovětskou politiku mohl však být diametrálně odlišný od důsledků korejské války ve Spojených státech. Červnová krize totiž mimo jiné jasně ukázala, že východoněmecký režim se dokáže držet u moci pouze s trvalou sovětskou vojenskou podporou. Kdyby byl Lavrentij Berija zvítězil v mocenském boji či kdyby byl zatčen ihned po Stalinově smrti (několik měsíců před povstáním), východoněmecké události by možná byly prezentovány jako další důvod pro pokračování ve snaze o vytvoření neutrálního, sjednoceného Německa – po-

Braniborská brána v době povstání ve východním Berlíně počátkem června 1953. Lidovou vzpuru v jednom ze sovětských satelitů Chruščovovo vedení využilo k diskreditaci a odsouzení Lavrentije Beriji

18 Tento bod je dobře pojednán ve studiích: WELLS, Samuel F.: Sounding the Tocsin: NSC-68 and the Soviet Threat. In: *International Security*, roč. 4, č. 2 (1979), s. 110–148; JERVIS, Robert: The Impact of Korean War Upon the Cold War. In: *Journal of Conflict Resolution*, roč. 24, č. 4 (1980), s. 563–592; HOGAN, Michael J.: *A Cross of Iron: Harry S. Truman and the Origins of the National Security State, 1945–1954*. New York – Cambridge, Cambridge University Press 1998, s. 265–365; OSGOOD, Robert: *NATO: The Entangling Alliance*. Chicago, University of Chicago Press 1962, s. 69–101; TRACHTENBERG, Marc: *A Construed Peace: The Making of the European Settlement, 1945–1963*. Princeton (New Jersey), Princeton University Press 1999, s. 99–103; GADDIS, John Lewis: *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*. Oxford, Oxford University Press 1982, s. 112–115; POLLARD, Robert J.: *Economic Security and the Origins of the Cold War: The Strategic Ends of U.S. Foreign Economic Policy, 1945–1950*. New York, Columbia University Press 1985, s. 222–242; STEIN, Arthur A.: Domestic Constraints, Extended Deterrence, and the Incoherence of Grand Strategy: The United States, 1938–1950. In: ROSECRANCE, Richard – STEIN, Arthur A. (ed.): *The Democratic Bases of Grand Strategy*. Ithaca (New York), Cornell University Press 1993, s. 96–123, zvláště s. 113–121.

dobně jako byly předešlé nepokoje v Bulharsku, Maďarsku a Československu vnímány jakožto logický důvod pro povzbuzení (či přinucení) režimů ve středovýchodní Evropě k přijetí politiky „nového kurzu“. Načasování Berijova zatčení však naráz vše změnilo. Berijovi protivníci využili východoněmeckého povstání jako dalšího z mnoha podvržených obvinění, navršených na svrženého funkcionáře.

V tomto směru bylo vyústění vnitrosovětských debat v roce 1953 o politice vůči středovýchodní Evropě velice odlišné od výsledku, který mohl nastat v tom případě, kdyby preference aktérů byly utvářeny pouze vnějším vývojem. Jedním z hlavních postulátů v příslušné odborné literatuře je tvrzení, že vnější ekonomický vývoj utváří preference aktérů velice předvídatelným způsobem. Když se jednotlivci, firmy či odbory domnívají, že větší otevřenost vůči světovému hospodářství spíše poškodí jejich vlastní ekonomické postavení, budou pravděpodobně podporovat různá omezení. (To však neznamená, že je snadné předvídat výsledné *politické strategie*; jejich podoba závisí na tom, jak se vládě podaří vyvážit požadavky vzájemně soupeřících skupin a náklady různých alternativních řešení. Teoreticky je však *možné* předem odhadnout *preference* jednotlivých skupin.) V roce 1953 takováto jistota, pokud šlo o následky nepokojů v Německé demokratické republice pro politické preference Moskvy, po potlačení vzpoury neexistovala. Slabost, kterou povstání odhalilo, mohla mít za následek rozhodnější obrat sovětských preferencí směrem k německému sjednocení – tedy obrat sovětské *Deutschlandpolitik* do přesně opačného směru, než jakým se nakonec vydala.¹⁹ Načasování Berijova pádu tomuto vývoji zabránilo. Ritualizované veřejné odsouzení svrženého vysokého funkcionáře a propracovaná snaha sovětského ministra zahraničí Vjačeslava Molotova dodatečně obvinít Beriju ze selhání Molotovovy vlastní politiky v podstatě zakonzervovaly řešení německé otázky – v podobě existence dvou států – jako součást sovětské politiky vůči Německu na dalších šestatřicet let. Sovětské preference vzhledem k této klíčové zahraničněpolitické otázce roku 1953 i praktické kroky, které následovaly, byly nakonec ovlivněny především vnitřními, nikoli vnějšími faktory.

V roce 1989 napomohla významná vnější událost – masakr neozbrojených demonstrantů v Pekingu čínskými vojáky a rozdrčení počínajícího čínského продемократického hnutí – utvořit Gorbačovovy preference ohledně přístupu k východní Evropě. Násilný zásah v Pekingu, který se odehrál ve stejný den jako drtivé volební

19 Jako důkaz tohoto tvrzení může posloužit mj. memorandum adresované Vjačeslavu M. Molotovovi a Nikolaji A. Bulganinovi, vypracované V. Sokolovským, V. Semjonovem a P. Judinem k 24.6.1953, tedy dva dny před Berijovým zatčením. Názory autorů v této zprávě se velmi ostře odlišují od stanoviska, jež tito tři funkcionáři zaujali ihned po Berijově veřejném odsouzení. (*Archiv vněšněj politiky Rossijskoj feděracii (AVP RF)*, Moskva, fond 06, opis (inventář) 12a, dělo (archivní jednotka) 5, papka (obal) 301, list 1–51, memorandum č. St-0024 (přísně tajné), O sobytijach 17–19 ijuňa 1953 goda v Berlině i GDR i nekotoryje vyvody iz etich sobytij.)

vítězství Solidarity v Polsku, řadou sovětských činitelů otrásl. I Gorbačov byl v každém případě překvapen a rozčarován mírou krveprolití.²⁰ Televizní záběry obětí v Číně na počátku června v Moskvě jen posílily široce sdílený názor, že je třeba podniknout naléhavé kroky k odvrácení destabilizace ve středovýchodní Evropě. „Poučení“, které si z událostí v Číně vzali vedoucí představitelé Východního Německa, Československa a Rumunska, bylo však přesně opačné – liberalizaci vnímali jako nebezpečí a rozsáhlé represe jako prostředek přispívající k rozdrčení veškeré opozice a k udržení *statu quo*. Když si sověští představitelé uvědomili, že konzervativní režimy ve východní Evropě plánují napodobit masakr na náměstí Před Branou Nebeského klidu (Tchien-an-men), dospěli k závěru, že Sovětský svaz musí spíš aktivně propagovat zásadní změnu ve středovýchodní Evropě, než aby jen vyčkával a doufal, že vše dobře dopadne. Odlišný účinek represe v Číně na Sovětský svaz a na zastánce tvrdé linie v zemích středovýchodní Evropy (zatímco vedoucí činitelé v Moskvě se podobné represí za každou cenu snažili vyhnout, konzervativní vůdci v zemích středovýchodní Evropy ji považovali za příklad hodný následování) v zásadě odpovídá modelu, který nabízí literatura věnovaná internacionalizaci.

Masové zabíjení demonstrantů v Číně nepochybně nebylo jediným faktorem, který ovlivnil (či posílil) Gorbačovovo odhodlání vyhnout se násilné represí ve středovýchodní Evropě. Vnitřní vývoj, zejména násilný zásah sovětské armády a bezpečnostních sil v hlavním městě sovětské Gruzie Tbilisi v dubnu 1989, rovněž sehrál klíčovou úlohu. Když krveprolití v Tbilisi vyvolalo v Sovětském svazu ostrou kritiku veřejnosti, Gorbačov se v zásadě přidal na stranu kritiků, a tak si do budoucna v podstatě uzavřel cestu k použití síly jak doma, tak v zahraničí. Zároveň tím posílil své odhodlání zabránit hromadným násilnostem ve středovýchodní Evropě.

Skutečnost, že vnitřní události jako masakr v Tbilisi významně ovlivnily sovětskou zahraniční politiku vůči východnímu bloku, však nesnižuje význam krize na náměstí Tchien-an-men. Obzvláště zajímavá z hlediska tohoto článku byla v souvislosti s masakrem v Číně skutečnost, že jeho vliv na preference sovětského a východoevropského vedení byl zcela v souladu s předpověďmi konceptu internacionalizace.

Rozdílné důsledky vnějšího vývoje pro sovětskou politiku v letech 1953 a 1989 mohou být z větší části vysvětleny načasováním. Když v červnu 1953 vypuklo povstání ve Východním Německu, uplynuly pouhé tři a půl měsíce od Stalinovy smrti a v Moskvě stále zuřil boj o následnictví. Takovou událost, jako byla východoněmecká krize, proto mohli jen těžko nějak předvídatelným způsobem zneužít funkcionáři, kteří chtěli uspět v boji o následnictví. To se projevilo během veřejného od-

20 Na skutečnost, že zásah na náměstí Před Branou Nebeského klidu v roce 1989 znamenal pro Moskvu otřes, upozornili Gorbačovovi poradci Georgij Šachnazarov a Anatolij Čerňajev v rozhovorech s autorem v Moskvě a v Providence (Rhode Island) 14.3. a 7.5.1998.

Krvavý zásah na pekingském náměstí Tchien-an-men 5. června 1989 vnímalo Gorbačovovo vedení jako memento, aby se za každou cenu snažilo vyhnout násilnému řešení propukajících krizí ve vnitřním i vnějším impériu

souzení Beriji v červenci 1953. V červnu 1989 byl naopak Gorbačov generálním tajemníkem komunistické strany již více než čtyři roky a upevnil mezitím svou mocenskou kontrolu. Provedl rovněž zásadní institucionální změny, které zabraňovaly potenciálním rivalům v jejich případných pokusech proti němu vystoupit. Ačkoli někteří zastánci tvrdé linie v Moskvě považovali v roce 1989 „čínské řešení“ za krok, který by měly být režimy ve středovýchodní Evropě připraveny učinit, rozhodující bylo nakonec to, co prosazoval Gorbačov.

Z těchto poznatků vyplývá, že když je internacionalizační přístup aplikován na centralizovanou diktaturu sovětského typu, je nutno brát v potaz, jak pevně nejvyšší vůdce kontroluje moc. V některých případech může tento faktor zvrátit účinky vnějšího vývoje na preference jednotlivých aktérů. Pokud je postavení nejvyššího vůdce v době významných vnějších událostí dosud velmi nestabilní, vliv těchto událostí na preference aktérů se bude pravděpodobně lišit od očekávání. Pokud se však postavení vůdce už upevnilo, je zde větší pravděpodobnost, že se naplní předpoklady nastíněné v konceptu internacionalizace.

Dá se tedy usuzovat, že pokud by k masakru na náměstí Před Branou Nebeského klidu či k případnému rozšíření destabilizace v některé zemi středovýchodní Evropy došlo v prvních měsících po nástupu Gorbačova do nejvyššího úřadu (kdy byla jeho pozice stále ještě relativně zranitelná), důsledky těchto událostí pro sovětskou politiku by byly mnohem méně příznivé z hlediska volby těch politických strategií, které nakonec zásadně přispěly k ukončení studené války.

Dvousečná diplomacie a vysoce nerovnoprávné vztahy

Dvojúrovňový přístup k mezinárodnímu vyjednávání vrhá zajímavé světlo na vztahy mezi Sovětským svazem a zeměmi východní Evropy v letech 1953 a 1989. I tento přístup však má celou řadu nedostatků, které je nutno korigovat.

Bilaterální jednání v červnu 1953 mezi Sovětským svazem na jedné straně a Německou demokratickou republikou, Maďarskem a Albánií na straně druhé provázely určité kroky, které by odpovídaly očekávání Roberta Putnama a dalších zastánců konceptu „dvojúrovňové hry“. Během všech tří kol rozhovorů měli sovětsští představitelé na zřeteli jak své domácí zájmy, tak své cíle ve středovýchodní Evropě. Užitečnost Putnamova přístupu spočívá v tom, že vysvětluje, proč se vnitřní změny

v Sovětském svazu a probíhající mocenský boj v Moskvě velice často promítaly do stanovisek, která zaujímali sovětsští představitelé ve dvoustranných rozhovorech. Přístup založený na „dvojúrovňové hře“ je rovněž užitečný, chceme-li porozumět tomu, proč se východoněmečtí představitelé během jednání ve dnech 2. až 4. června i po těchto jednáních snažili upozornit Sověty na limity „vítězné množiny“, kterou disponovala NDR. Člen východoněmeckého politbyra Rudolf Herrnstadt varoval sovětského velvyslance ve východním Berlíně Vladimira Semjonova, že by bylo nebezpečné vyhlásit v Německé demokratické republice „nový kurz“ bez „odpovídající přípravy“ obyvatelstva (která podle jeho názoru měla trvat nejméně dva týdny). Semjonov však tuto prosbu nevyslyšel a trval na tom, aby bylo oznámení o „novém kurzu“ publikováno okamžitě.

Na druhou stranu však jednání z června 1953 v řadě ohledů nezapadají do celkového rámce Putnamova přístupu. Ačkoli si zastánci konceptu „dvojúrovňové hry“ plně uvědomují, že mezistátní jednání mohou být vedena pod nátlakem (zejména pokud jsou účastnické státy ve výrazně nerovnoprávném postavení), mlčky předpokládají, že každý z účastnických států je v případě nutnosti schopen odmítnout požadavky jiného státu, respektive států.²¹ Dvojúrovňový přístup byl aplikován na celou řadu případů mezinárodního vyjednávání, včetně obchodních a ekonomických jednání či dvoustranných rozhovorů o omezení zbrojení. V žádném z těchto případů však nešlo o záležitosti srovnatelné například s jednáním o kapitulaci po dobytí či drtivé vojenské porážce válčícího státu. V podobných případech nemá dobytý či poražený stát téměř žádnou možnost jednat o své „vítězné množině“. Naopak, vítěz může podmínky kapitulace poraženému státu vnutit.²² Přístup založený na „dvojúrovňové hře“, tak jak byl původně zformulován, není tedy k analýze podobných jednání možno použít.

Vyjednávání mezi Sovětským svazem a zeměmi východní Evropy v červnu 1953 bylo mnohem více podobné „kapitulačnímu“ jednání než obvyklému mezinárodnímu vyjednávání. Výše uvedený příklad Herrnstadtovy marné snahy získat před veřejným oznámením „nového kurzu“ více času ukazuje, jak jednostranné toto

21 Toto tvrzení platí i pro mnohé studie věnované přímo vyjednávání pod nátlakem: viz např. SNYDER, Glenn H. – DIESING, Paul: *Conflict Among Nations: Bargaining, Decision Making and System Structure in International Crises*. Princeton (New Jersey), Princeton University Press 1977, s. 209–243 a 256–262; GEORGE, Alexander L. – HALL, David K. – SIMONS, William E.: *The Limits of Coercive Diplomacy: Laos, Cuba, Vietnam*. Boston, Little – Brown 1971; SCHELLING, Thomas C.: *The Strategy of Conflict*. Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press 1960; TÝŽ: *Arms and Influence*. New Haven, Yale University Press 1966; SCHOPPA, Leonard J.: The Social Context in Coercive International Bargaining. In: *International Organization*, roč. 53, č. 2 (1999), s. 307–342.

22 I v případech „bezpodmínečné“ kapitulace má někdy poražený stát omezenou možnost usilovat o přijatelnější podmínky kapitulace. Na konci druhé světové války např. Japonsko dokázalo přesvědčit Spojené státy, aby ponechaly císaře Hirohita na trůně.

vyjednávání v roce 1953 bylo. Sovětské představitelé vlastně sami vymezili východoněmeckou „vítěznou množinu“ a přinutili vedení NDR, aby přijalo dohodu v rámci této množiny. Totéž do značné míry platilo pro sovětsko-maďarská jednání. Maďarský komunistický předák Matyás Rákosi nedostal příležitost odmítnout to, co zjevně považoval za nepřijatelnou „dohodu“, neboť ho nutila vzdát se funkce předsedy vlády. Dvojúrovňový přístup zdůrazňuje, jak je důležitá možnost „přeběhnout“, avšak nebere v potaz zvláštní případy, kdy jedna ze stran touto možností nedisponuje. Sovětské představitelé vstupovali do jednání s vědomím, že mohou své podmínky partnerům ze středovýchodní Evropy vnutit, a proto měli jen slabou nebo žádnou motivaci přistupovat v důležitých otázkách na kompromisy.

V letech 1987 až 1989 byl vztah mezi Sovětským svazem a východní Evropou stále zřetelně nerovnoprávný, avšak oproti roku 1953 se přece jen výrazně vyrovnal. Při jednání s maďarskými a polskými vedoucími představiteli je Gorbačov nabádal, aby zaváděli zásadní reformy, dal jim ale značnou volnost v tom, jak postupovat. Tím jim umožnil rozšířit jejich „vítězné množiny“, tak aby zahrnovaly nově vznikající uspořádání. Je nutno připustit, že v několika klíčových okamžicích sehráli Gorbačov a jeho nejbližší poradci přece jen výraznější a rozhodnější roli, zejména při jednání s Polskem. V roce 1988 sovětské činitele pobízeli polské komunistické úřady, aby zahájily jednání u kulatého stolu se Solidaritou. Na začátku června 1989 Gorbačovovi poradci varovali polské vedení, že musí akceptovat chmurné výsledky parlamentních voleb. Brzy poté Sověti rozptýlili jakoukoli naději, kterou snad polské ministerstvo vnitra mohlo chovat ohledně možnosti opětného vyhlášení výjimečného stavu. Na konci července 1989 jeden z Gorbačovových nejbližších poradců Alexandr Jakovlev jasně prohlásil, že pro Moskvu je přijatelná vláda pod vedením Solidarity. A v polovině srpna Gorbačov osobně zasáhl u polského předsedy vlády Międzyzława Rakowského, aby odstranil poslední překážky v cestě vzniku nekomunistické vlády Tadeusze Mazowieckého. Tyto intervence byly důležité, zároveň ale byly mnohem ohleduplnější a méně imperativní než „doporučení“ sovětských činitelů v červnu 1953. V obecné rovině spočívala Gorbačovova strategie v letech 1988 a 1989 ve snaze pomoci polské a maďarské vládě rozšířit jejich „vítěznou množinu“. Vzájemné interakce sovětských a maďarských stejně jako sovětských a polských představitelů byly tedy na konci osmdesátých let z větší části slučitelné s přístupem založeným na „dvojúrovňové hře“.

Sovětské „vyjednávání“ s dalšími čtyřmi zeměmi Varšavské smlouvy (Východním Německem, Československem, Bulharskem a Rumunskem) se v letech 1987 až 1989 odvíjelo podle zcela odlišného modelu, který představoval velmi zajímavou modifikaci „dvojúrovňové hry“. Když Gorbačov tehdy jednal či komunikoval prostřednictvím různých kanálů s vedoucími představiteli těchto čtyř zemí, upozorňoval je na nezbytnost reform, avšak nesnažil se vnutit jim svůj názor, a to ani tehdy, když se jeho radami neřídili. V tomto směru bylo dvoustranné vyjednávání zásadně odlišné od rozhovorů v roce 1953. Přístup založený na „dvojúrovňové hře“, tak jak byl původně zformulován, však ponechává stranou jiné páky, jimiž Sovětský svaz v zemích středovýchodní Evropy disponoval. Zejména je třeba zmínit, že režimy zastávající v rámci východního bloku tvrdou linii byly i na konci osmdesátých let stále zá-

vislé na sovětské vojenské podpoře. Bezpečnostní a výzvědné služby ve středovýchodní Evropě byly rovněž stále pod silným vlivem sovětského Výboru státní bezpečnosti (KGB). Odmítnutím vojenské podpory konzervativním komunistickým režimům v okamžiku, kdy čelily tlakům ohrožujícím jejich existenci, dokázal Gorbačov obejít proces vyjednávání a oslabit postavení těch, kteří se stavěli na odpor „dohodě“, o jejíž prospěšnosti byl přesvědčen. Gorbačov však přitom umožnil, aby vývoj v těchto zemích nabral vlastní dynamiku a vymkl se jeho kontrole, což nakonec vedlo k naprostému zhroucení komunistického systému ve středovýchodní Evropě.

Odchyly v parametrech mezinárodních jednání z let 1953 a 1987 až 1989 od běžného vyjednávacího rámce nutně neznamenají, že by koncept „dvojúrovňové hry“

nebyl vhodný k analýze vztahů mezi Sovětským svazem a zeměmi východní Evropy v těchto obdobích. Pokud však chceme tento přístup použít, je nutné jej upravit tak, aby zahrnoval i další faktory, které poskytovaly Sovětskému svazu silné přímé i nepřímé mocenské páky. V raném postalinském období hrála roli řada „neobvyklých“ faktorů, jako byla závislost komunistických režimů ve středovýchodní Evropě na sovětské vojenské podpoře, ideologická blízkost vládnoucích elit v Sovětském svazu a v zemích tohoto regionu, hluboce zakořeněná podřízenost zdejších vládců přáním Moskvy či ohromná mocenská disparita mezi oběma stranami. Tyto faktory v podstatě umožňovaly Moskvě nadiktovat ostatním podmínky „dohody“ a zároveň nedávaly zemím středovýchodní Evropy žádnou možnost „zběhnutí“.

Na konci osmdesátých let již tři ze čtyř těchto faktorů pozbyly zcela (či alespoň z větší části) svou relevanci. Z ideologického hlediska byly čtyři režimy ve středovýchodní Evropě, které zastávaly tvrdou linii, stále více rozčarovány Gorbačovovým „novým politickým myšlením“ a snažily se mu ze všech sil stavět na odpor. Místo uniformní podřízenosti tyto režimy opakovaně odmítaly rady z Moskvy, jak naléhavé jsou dalekosáhlé reformy. Sovětský svaz byl stále mnohem silnější než země středovýchodní Evropy, ale již dávno opustil politiku systematické dominance, typickou pro stalinské období.

Faktorem, který se nezměnil, byla závislost konzervativních režimů ve středový-

Zatímco dříve měl Kreml ve zvyku víceméně diktovat členským zemím svého bloku zásadní kroky, Gorbačov dal po svém nástupu najevo, že do řešení jejich vnitropolitických záležitostí nehodlá zasahovat, což si někteří „zasloužilí“ vůdcové „bratrských stran“ ve skutečnosti nedokázali představit. Na vrcholné schůzce Politického poradního výboru Varšavské smlouvy v roce 1987 ve východním Berlíně se sešli (zleva) Gustáv Husák, Todor Živkov, Erich Honecker, Michail Gorbačov, Nicolae Ceaușescu, Wojciech Jaruzelski a János Kádár

chodní Evropě na sovětské vojenské podpoře, zajišťující jejich přežití. Gorbačovovi předchůdci odmítali tuto kartu během „dvojúrovňové vyjednávací hry“ vynést.²³ Po vyhlášení Brežněvovy doktríny v roce 1968 nabyli ortodoxně smýšlející komunističtí činitelé ve středovýchodní Evropě jistoty, že Sovětský svaz v případě potřeby použije vojenskou sílu k ochraně jejich režimů proti jakékoli vnitřní či vnější hrozbě. Gorbačov však již od roku 1988 stále zřetelněji dával najevo, že nevyšle vojenské jednotky na podporu konzervativních režimů, pokud budou čelit masovým protestům. Zároveň navíc podnikal kroky, aby jim zabránil v užití brutálních represivních prostředků. Vedoucí činitelé Východního Německa a Československa si byli dlouho poměrně jistí, že Gorbačov blafuje a že Sovětský svaz jim nakonec přijde na pomoc, jak tomu bylo i v minulosti. Ke své hrůze však zjistili, že jim jejich hra nevyšla. Gorbačovova neochota poskytovat vojenskou podporu mu v roce 1989 dala do ruky trumfovou kartu při stanovování nových podmínek vyjednávání. Vynesení této karty ale nakonec uspíšilo proces celkového rozkladu komunistické vlády ve středovýchodní Evropě.

Úpravy, které je nutno vnést do konceptuálního rámce „dvojúrovňové hry“, aby byla zohledněna závislost režimů ve středovýchodní Evropě na sovětské vojenské podpoře, neznamenají nezbytně narušení tohoto konceptu. Četné korekce, které již byly provedeny (či navrženy) za účelem reflexe různých složitých okolností, například souběžného vnitrokoaličního či mezikoaličního vyjednávání, tento přístup spíše posílily, než rozředily. Snaha Helen Milnerové o určení typu domácích institucí (v demokratických státech), které napomáhají mezinárodní spolupráci, byla důležitým krokem vpřed.²⁴ Další úpravy v podobném směru umožní analyzovat širší okruh vyjednávacích situací, včetně vyjednávání mezi dvěma státy v situaci, kdy politické přežití představitelů jednoho státu v konečné instanci závisí na druhém státu. Pokud tento stát zjevně odmítá poskytnout vojenskou podporu představite-

23 Na tomto místě je nutno zmínit jednu výjimku. V lednu 1981 odmítli sovětské představitelé poskytnout přímou vojenskou podporu generálovi Wojciechu Jaruzelskému při vyhlášení výjimečného stavu v Polsku. Tak v něm neúmyslně vzbudili (neopodstatněné) obavy, že Sovětský svaz by mohl ponechat polský komunistický režim svému osudu. Ačkoli sovětské představitelé byli v minulosti připraveni vojensky intervenovat za účelem nastolení poslušné vlády, na konci roku 1981 se jejich přístup změnil. V té době se snažili poskytnutí vojenské pomoci Jaruzelskému vyhnout, jelikož se obávali, že by tak získal záminku, aby nejednal dostatečně rázně. Narozdíl od Jaruzelského si byli zcela jistí, že připravované vyhlášení výjimečného stavu skončí úspěchem, pokud je Jaruzelski provede bez zaváhání. To poslední, co chtěli, bylo poskytnout mu berličku, o níž by se mohl (byť i podvědomě) opírat, aby nemusel provést dostatečně nekompromisní zásah. Nic z toho však neznamenalo, že by se změnil jejich závazek vzhledem k přežití komunistického režimu v Polsku – právě naopak. (Viz pojednání v mém připravovaném článku „The Soviet Union, the Warsaw Pact, and the Polish Crisis of 1980–1981: Compellence, Deterrence, and Intra-Bloc Brinkmanship“.)

24 MILNER, H. V.: *Interests, Institutions, and Information* (viz pozn. 10).

lům prvního státu, „hra“ se výrazným způsobem vychýlí v jejich neprospěch a původní podmínky definující bilaterální vztahy těchto států ztrácejí platnost.

Nové ideje a zdroje politických změn

Několik prvních měsíců po Stalinově smrti a konec osmdesátých let byly zcela nepochybně dobou velkých změn v sovětské domácí i zahraniční politice. Během obou těchto období nejvyšší sovětské představitelé přehodnocovali základní východiska zahraniční politiky a snažili se nastolit novou agendu, která by neutralizovala zhoubné následky Stalinovy politiky vůči zemím komunistického bloku. V roce 1953 se tohoto cíle nepodařilo dosáhnout, avšak v roce 1989 Gorbačov jednou provždy překonal stalinské dědictví ve středovýchodní Evropě. Ačkoli byl tento úspěch z domácího pohledu hodnocen spíše rozpačitě, byl v mnoha ohledech logickým vyústěním „nového myšlení“, které Gorbačov v několika předešlých letech v Sovětském svazu propagoval.

Aplikace teorií zdůrazňujících význam idejí by měla logicky vést k očekávání, že sovětské představitelé v obou zmíněných obdobích aktivně hledali u společenství odborníků ideje, které by mohli použít k formulaci a ospravedlnění svých nových politických strategií. Jeffrey Checkel tvrdí, že „měnící se mezinárodní prostředí vytváří vhodné příležitosti ... které umožňují odpovědným činitelům zahájit sběr informací, zatímco stanovují preference a státní zájmy“. Za těchto okolností vstupují dle Checkela tvůrci těchto politik „na trh nových idejí“, dodávaných ze spodních pater mocenské hierarchie.²⁵ Úsilí o nalezení nových idejí se nejspíše projevil tehdy, když si vedoucí představitelé země uvědomí důležitost řešení závažných domácích a vnějších problémů, které si žádají novátorské přístupy. Přesně tato situace nastala v Sovětském svazu na jaře 1953 i v druhé polovině osmdesátých let.

Vývoj událostí na jaře 1953 však neodpovídal Checkelovým předpokladům. Role, kterou v něm sehrály ideje přicházející zdola, byla poměrně nevýznamná. Ačkoli Molotov požadoval zprávy a informace od svých podřízených na ministerstvu zahraničí, činil tak zejména proto, aby podpořil preference, které již vedení země sdílelo. Stalinovi nástupci byli od počátku přesvědčeni, že k nápravě celé řady jeho „silně pomýlených“ politických rozhodnutí bude zapotřebí dalekosáhlých změn doma i v zahraničí. Na nejvyšší úrovni bylo konsenzu v tomto ohledu dosaženo již v okamžiku, kdy byl Stalin ještě na smrtelné posteli, a jeho smrt pak otevřela cestu k implementaci nových zásadních politických strategií. Na nižších stupních byrokratického aparátu se funkcionáři dávali do pohybu mnohem pomaleji a k méně ortodoxním rozhodnutím se odhodlali teprve tehdy, když si byli jisti, že podobná iniciativa je shora vyžadována a nebude za ni následovat postih. I v okamžiku, kdy

25 CHECKEL, J. T.: *Ideas and International Political Change*, s. 8 (viz pozn. 14).

se ukázalo, že mnoho základních předpokladů je nyní možno zpochybnit, níže postavení funkcionáři stále formulovali konzervativnější doporučení, než by si nejvyšší vedení přálo. Zkušenosti ze Stalinových let způsobily, že podřízení úředníci byli až příliš opatrní. Následkem toho se rozhodovací proces v Sovětském svazu na jaře 1953 uskutečňoval především směrem odshora dolů. Molotovovy vlastní návrhy ohledně budoucnosti Německa a dalších záležitostí byly mnohem odvážnější než série memorand, která obdržel od úředníků ministerstva zahraničí. Obecně lze říci, že ideje přicházející zdola sehrály při vytváření sovětské zahraniční politiky na jaře 1953 daleko menší úlohu, než by se dalo očekávat na základě Checkelovy analýzy.

Role idejí (ať již přicházejících shora či zdola) při formulaci preferencí na vysoké úrovni byla navíc v roce 1953 časově omezenější, než by se dalo čekat při studiu odborné literatury věnované významu idejí v politice. „Nové myšlení“ sovětských představitelů s ohledem na *Deutschlandpolitik* v květnu a červnu 1953 se rychle podřídilo nárokům vyplývajícím z boje o následnictví po Stalinovi v Moskvě, a tím ztratilo na síle. Pokud by ideje skutečně v této době byly hlavním faktorem utvářejícím preference a politická rozhodnutí na vysoké úrovni, jejich vliv by měl přetrvat zvraty v domácím politickém manévrování a konsenzus na vysoké úrovni v otázce Německa a středovýchodní Evropy by měl spočívat na skutečně solidním základě. Skutečnost však byla přesně opačná. Když si Berijovi protivníci uvědomili, že mu mohou přiřknout odpovědnost i za východoněmecké povstání, jejich úsilí o změnu sovětské politiky vůči Německu velice rychle ustalo.

Tyto dvě důležité odchylky od očekávaného vývoje v roce 1953 – tedy nesmělost a relativní nedůležitost zahraničněpolitických návrhů přicházejících z nižších úrovní a pouze přechodný vliv nejméně směřujících myšlenek vznikajících na úrovni nejvyšší – ostře kontrastují s „novým politickým myšlením“, které bylo charakteristickým znakem Gorbačovovy éry. Michail Gorbačov a jeho nejbližší poradci hledali nové ideje a návrhy, které by jim pomohly provést zásadní změny v sovětské zahraniční politice, u externích odborníků. Jak tehdy řekl jeden z vysoce postavených činitelů sovětského ministerstva zahraničí, tyto experti zvenčí „dostali plnou ‘svobodu projevu’ a příležitost, aby se předvedli a osvědčili své schopnosti“.²⁶ Jejich návrhy ohledně středovýchodní Evropy poskytly racionální základ a usnadnily zásadní změny, které Gorbačov uskutečnil v roce 1989. Důsledky těchto změn spočívaly na natolik solidních základech, že odolaly i těm nejsilnějším tlakům v posledních měsících roku 1989, kdy se komunistická nadvláda ve středovýchodní Evropě rozpadala.

Kontrast mezi lety 1953 a 1989 opět svědčí o naprosto zásadním významu načasování, tento faktor ale nebyl v dostatečné míře zohledněn v konceptu vy-

26 MENDĚLEVIČ, Lev: Sorok let v diplomatičeskij službe. In: *Meždunarodnaja žizn'* (Moskva), č. 5 (1989), s. 69.

zdvihujícím roli idejí. Badatelé, kteří se k tomuto přístupu hlásí, uznávají, že není možné „trvat na absolutní kauzální prioritě idejí“ či na „nadřazenosti idejí ostatním explikativním proměnným v politických rozhodnutích“. ²⁷ Tyto „ostatní explikativní faktory“ v autoritářsky řízené zemi nejspíše zahrnují rivalitu na nejvyšší politické úrovni, která právě v červenci 1953 zavinila, že sovětské vedení opustilo nové ideje a přístupy. Pokud by zrovna neprobíhal boj o následnictví po Stalinovi, mohl vnější vývoj v červnu 1953 (povstání ve Východním Německu a masové nepokoje v dalších zemích středovýchodní Evropy) posloužit jako ospravedlnění pro urychlení reformy ve středovýchodní Evropě – tedy ke zcela opačnému scénáři, než jaký nakonec nastal. Vnitropolitické manévrování znemožnilo střízlivé zhodnocení vnějšího vývoje jako takového a eliminovalo prostor pro uplatnění radikálních idejí a návrhů.

Na konci osmdesátých let vznikla postupem času zcela odlišná situace, a to ve dvou směrech. Michail Gorbačov již měl za sebou čtyři roky, během nichž upevnil svou domácí pozici, což mu umožnilo odrazit podobné politické útoky, které vychýlily trajektorii vývoje v polovině roku 1953. Navíc se za pětadvacet let postalinské éry postupně vytvořila vrstva expertů mimo politickou sféru, kteří v okamžiku, kdy konečně dostali příležitost prezentovat neotřelé a směle myšlenky, mohli Gorbačovovi posloužit jako snadno dostupný pramen „nového myšlení“. ²⁸

Checkelův argument, že idejím by mělo náležet „ústřední místo v našich interpretacích“ sovětské zahraniční politiky (a konce studené války), platí pouze v případě, když bereme v potaz zásadní důležitost politického načasování. ²⁹

Závěry

Tři analytické přístupy diskutované v této úvaze poukazují po provedených modifikacích na klíčové aspekty konce studené války. Ve dvou obdobích rychlých domácích změn v Sovětském svazu – na jaře 1953 a v letech 1987 až 1989 – mohlo dojít k přehodnocení dlouhodobě uznávaných předpokladů sovětské zahraniční politiky. V obou obdobích byla zřetelná důležitost propojení mezi vnitřním a vnějším vývojem. V roce 1953 vyvolala zcela zásadní vnitřní událost – Stalinova smrt – téměř okamžitě dalekosáhlé změny v sovětské zahraniční politice, které zdánlivě otevíraly cestu k zásadnímu zlepšení vztahů mezi Východem a Západem, a dokonce k ukončení studené války. Další vnitřní události v Sovětském svazu – zatčení a ritualizované odsouzení Lavrentije Beriji – však změny v sovětské zahraniční politice zpomalily a přispěly tak k oddálení konce studené války. V letech 1987 až 1989 se

27 CHECKEL, J. T.: *Ideas and International Political Change*, s. 15 n.

28 K nástupu těchto analytiků viz ENGLISH, Robert: *Russia and the Idea of the West: Gorbachev, Intellectuals, and the End of the Cold War*. New York, Columbia University Press 2000.

29 CHECKEL, J. T.: *Ideas and International Political Change*, s. 14 n.

*Kenneth Waltz, jeden z nejcitovanějších klasi-
ků teorie mezinárodních vztahů, postuloval
mimo jiné tezi, podle níž „vnitřní kvality“ stá-
tu nemohou ovlivnit dynamiku mezinárod-
ního systému. Jak už to v sociálních vědách
bývá, dějiny – konkrétně události let 1953
a 1989 – jej usvědčují z omylu*

radikální reformy v Sovětském svazu přelily do středovýchodní Evropy, kde způsobily rozsáhlé společenské protesty a oslabily postavení tamních konzervativních komunistických režimů, což nakonec vyústilo v ukončení studené války.

Tyto rozdílné výsledky mohou být z větší části vysvětleny plynutím času. Zásadní politické změny, nezbytné k překonání studené války, nebylo možno provést najednou. Fundamentální reorientace ve vztazích Východu se Západem v druhé polovině osmdesátých let byla otázkou několika let, což dalo politikům na obou stranách dostatečný prostor k adaptaci a k tomu, aby „se naučili“ novým způsobům vzájemné interakce.³⁰ Tyto interakce posílily Gorbačovovo přesvědčení, že

se Západ nepokusí zneužít jeho nového přístupu ke středovýchodní Evropě. V roce 1953 byl naopak pouze krátký čas k zásadním změnám a k adaptaci na obou stranách. Hluboce zakořeněná nedůvěra a podezíravost v Moskvě i ve Washingtonu nemohly přes noc vyprchat a jakýkoli zásadnější pokus překonat rozdělení mezi Východem a Západem byl velice pravděpodobně odsouzen k neúspěchu. S výjimkou těch období, která následují ihned po válečném konfliktu, vyžaduje zásadní změna v mezinárodních vztazích zpravidla delší čas zrání.

Propojení mezi vnitřním a vnějším vývojem v letech 1953 i 1987 až 1989 je z teoretického pohledu zajímavé, jelikož ukazuje více než jen vliv domácí politiky na proces utváření politiky zahraniční. Americký teoretik mezinárodních vztahů Kenneth Waltz vždy zdůrazňoval, že „vnitřní kvality jednotky“ (tj. státu) rozhodují o tom, jak bude tato jednotka reagovat na tlak přicházející z mezinárodního systému. Waltz však zároveň trvá na tom, že tyto „vnitřní kvality jednotky“ nemohou ovlivnit „dynamiku systému jako takového“.³¹ V roce 1953 i na konci osmdesátých let se však přesně toto stalo. Roku 1953 měl boj o následnictví po Stalinovi přímý

30 K tomuto procesu „učení“ v zahraniční politice a ve vztazích mezi Východem a Západem viz BRESLAUER, George W. – TETLOCK, Philip E. (ed.): *Learning in U. S. and Soviet Foreign Policy*. Boulder (Colorado), Westview Press 1991.

31 WALTZ, Kenneth N.: *Theory of International Politics*. Reading (Massachusetts), Addison-Wesley 1979, kapitoly 4–6.

dopad na podobu mezinárodního systému. Studenoválečné rozdělení Evropy, které mohlo zmizet v případě, že by se sovětské představitelé drželi kurzu nastoleného v červnu 1953, se od července 1953 a rozhodného posunu Moskvy ke koncepci dvou německých států naopak dále prohloubilo. Na konci osmdesátých let domácí reformy Gorbačovovi posloužily nejen jako inspirace pro jeho trvalé přeorientování sovětské zahraniční politiky, ale přelily se zároveň do středovýchodní Evropy, kde otevřely cestu k pádu zdejších komunistických režimů. Tyto souběžné trendy přispěly k dramatickým událostem v druhé polovině roku 1989, které překlenuly rozdělení mezi Východem a Západem v Evropě a zásadním způsobem narušily bipolární uspořádání mezinárodního systému. V tomto případě, stejně jako v roce 1953 (byť v opačném gardu), ovlivnily „vnitřní kvality jednotky“ (státu) systém jako takový.

V roce 1953 „vnitřní kvality“ Sovětského svazu prohloubily bipolární rozdělení Evropy a celého světa. Vnější tlaky tehdy sice mohly samy o sobě stejně snadno vést k opačnému výsledku – východoněmecká krize mohla být interpretována jako další důkaz nutnosti prosadit zásadní změny ve středovýchodní Evropě (a někteří vlivní sovětské představitelé, například Vjačeslav Molotov či Georgij Malenkov, ji tak skutečně zpočátku prezentovali). Kvůli boji o následnictví po Stalinovi se však tento postoj nakonec neprosadil a šance na překonání geopolitické bipolarity se ocitly nadlouho u ledu. Sovětské politické manévrování v roce 1953 tak upevnilo mezinárodní uspořádání, které přetrvalo dalších pětatřicet let. Gorbačovovo odhodlání skoncovat se stalinským dědictvím doma i v zahraničí a čas, který mezitím uplynul, umožnily sovětskému vůdci jeho cíl splnit. To přineslo změny ústící v konec studené války a v zásadní proměnu mezinárodního systému.

Z angličtiny přeložil Jan Bečka